

Milletvekili Adaylık Kriterleri ve 27. Dönem Milletvekillerinin Profil Analizi: Kimler Milletvekili Olabilir?

Candidacy Criteria for Deputies and Profile Analysis of 27th Parliament: Who Can Stand as an MP?

Şaban ÇAYTAŞ[✉]

Özet

19. yüzyılda yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda elde edilen genel oy hakkı neredeyse tüm dünya ülkelerinde demokratik süreçlerin vazgeçilmez koşulunu oluşturdu. Cinsiyet, eğitim, sosyal statü veya sınıf gibi özellikler artık oy kullanmak ve temsil hakkına sahip olmak için bir ölçüt olarak değerlendirilmiyor. Ancak diğer sosyal ve siyasal hakların uygulanma süreçlerinde olduğu gibi ona sahip olmak ve onu kullanmak arasında farklar var. Bu çalışma, siyasal birimler tarafından temsil etme hakkının hangi koşullarda sınırlandığını, milletvekili adaylık kriterlerinin neler olduğunu ve parlamentodaki milletvekillerinin profillerini inceleyerek kimlerin temsilci olabileceğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunun için ilk olarak milletvekili adayı olabilmek için anayasal ve siyasal partilerin getirdiği kısıtlamalar ve kriterler incelenecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, milletvekillerinin cinsiyet, yaş, eğitim ve mesleklerine yönelik veriler analiz edilmektedir. Yapılan analizde partilerin adaylık kriterlerinin toplumun bazı kesimlerini dışladığı ve mevcut milletvekillerinin profilinin toplumsal grupları kapsamadığı, ayrıca meclisteki milletvekillerinin çoğunluğunun erkek, orta yaşlı ve sermaye sahibi olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Türkiye'de cinsiyet, mülk sahipliği ve vergilendirme gibi kısıtlamaların kaldırılmasına rağmen, siyasi temsil açısından parlamento ve toplum arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu da bireylerin seçilme hakkına eşit bir şekilde erişememesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: siyasal temsil, parlamento, adaylık kriterleri, milletvekili profili

Candidacy Criteria for Deputies and Profile Analysis of 27th Parliament: Who Can Stand as an MP?

Abstract

Universal suffrage, which was gained due to political, economic, and social developments and struggles in the 19th century, has been one of the most critical dimensions of democratic processes worldwide. Gender, education, social status, or class are no longer considered criteria for voting and political representation in democratic countries. As in the implementation of any social and political rights, however, there are differences between having rights to and benefiting from them. In this respect, this study aims to investigate under which conditions the right to represent is restrained by political units, especially state and political parties, which the criteria for candidacy are necessary, and who can become a representative through examining the profiles of the deputies in the 27th Parliament of Turkey. Firstly, the study examines restrictions and criteria applied by state and political parties in order for anyone to be a parliamentary candidate. In the subsequent sections of the essay, the data on the profiles and backgrounds of the deputies relating to gender, age, education, and occupation are examined. It is seen that both the candidacy criteria of the parties exclude a part of the society, and the profile of the

*Sorumlu yazar: caytasaban@gmail.com

current parliament does not encompass all public groups and classes. In addition, this study uncovers that the overwhelming majority of the deputies in the parliament are middle-aged, educated males and have capital. This research concludes with the observation that there are differences between the structure of parliament and society in terms of political representation, despite the removal of restrictions such as gender, property ownership, and taxation in Turkey. Consequently, despite having the right to represent, each citizen does not have equal access to it.

Keywords: political representation, parliament, candidacy criteria, deputies' profile

Atıf için (how to cite):

Çaytaş, Ş. , (2022). Milletvekilliği Adaylık Kriterleri ve 27. Dönem Milletvekillerinin Profil Analizi: Kimler Milletvekili Olabilir? Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2022;2(2), 349-365.

1.GİRİŞ

Günümüzde vatandaşların seçme ve seçilme hakkına sahip olmasının temsili demokrasilerin bel kemiğini oluşturduğu yönünde yaygın bir görüş var. Ancak genel oy hakkının tarihi pek de geçmişe dayanmıyor. 19. yüzyılda yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda elde edilen genel oy hakkı neredeyse tüm dünya ülkelerinde demokratik süreçlerin önemli bir parçasını oluşturdu. 19. yüzyılın siyasal ortamında seçme ve seçilme oldukça dar bir kesimin sahip olduğu bir ayrıcalıktı. Oy hakkına sahip olmanın yolu mülkiyet sahibi olmaktan ve devlete vergi vermekten geçiyordu. Hatta bazı ülkelerde oy kullanabilmek için seçmen vergisi de ödemek gerekiyordu (Kışlalı, 1987, s. 366). Böyle bir siyasal ortam, toplumun büyük bir kesimini siyasal alanının dışına iterek resmi siyaseti belirli bir azınlığın eline bırakmış oluyordu. Elbette tek kısıtlama servete yönelik değildi. Oy hakkına yönelik cinsiyet kısıtlaması da toplumun neredeyse yarısını siyasal alanın dışına iterek seçme ve seçilme hakkını erkeklere veriyordu. Açıkçası, 19. yüzyılda siyasal katılım Atina demokrasisindeki dışlayıcı özelliklerden pek de farklı değildi. Irka ve dine yönelik oy kullanma kısıtlamaları da yaygın bir pratikti. Nazi Almanya'sında Yahudiler, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyahlar seçme ve seçilme haklarından uzun yıllarca yoksun kaldılar (Sarıbay, 2021, s. 146). Siyasal katılımın mülk sahibi olmak, vergi vermek, belirli bir etnik kökene mensup olmak, eğitilmiş ve erkek olmak ile sınırlandırılması, bunun karşısında bir muhalefet doğmasına ve mücadeleler verilmesiyle sonuçlandı. Genel oy hakkı, 19. yüzyılın zengin siyasal tartışmalarının önemli bir parçasını oluşturdu. Politik ve ekonomik yapısal dönüşümlerin yanı sıra işçi sınıfının mücadeleleri ve özellikle 1830 ve 1848 devrimlerinin yarattığı etki sonucunda her yurttaşın oy kullanabileceği ve seçilme hakkına sahip olabileceği fikri tartışılmaya başlandı (Alkan, 2006, ss. 135-137).

Türkiye'nin seçme ve seçilme deneyiminde de benzer kısıtlamalar ve gelişmeler yaşandı. Osmanlı'da ilk seçimler Tanzimat Fermanının ilanı sırasında muhassıl meclisine üye seçmek amacıyla gerçekleşti. Bu seçimde vilayet merkezlerinde toplanan seçmenlerin karşısına çıkarılan üyeleri onaylayanlar bir tarafa onaylamayanlar diğer tarafa ayrılarak gerçekleştiriliyordu. Ancak hukuksal olarak getirilen kısıtlamalar seçmen ve üye sayısını oldukça daraltıyordu. Yapılan düzenlemelere göre seçmenler seçimin olduğu yörenin en akıllı, diğerlerine göre daha ergin, iffetli ve devlet ve memleket işlerinden anlayan kişiler arasından kura ile seçilecekti. Adayların ise toplum tarafından sözü geçmesi, yönetme

kabiliyeti olması ve mülkiyet sahibi olması gerekiyordu. Elbette, hem seçmenlerin hem de adayların erkek olması ilk şarttı. Tanzimat döneminde bir başka seçim ise yerel meclisler için yapıldı. 1871'de "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile yerel meclisler için seçimler tüm ülke sathına yaygınlaştırılarak seçimlerin kurumsallaşmasının ilk adımları atıldı. Bu düzenlemeye göre de seçmen olabilmek için erkek olmak, vergi vermek, Osmanlı tebaasından olmak, okur-yazar olmak ve ilgili yörenin hatırı sayılır-muteber kişilerinden olmak gerekiyordu. İlk genel seçimler ise Kanun-i Esasinin ilanı ile başladı. Anayasaya göre İstanbul ve taşranın seçmen ve adaylık şartları farklılaşıyordu. İstanbul'da seçmen olabilmek için bir yıldır İstanbul'da yaşamak ve mülk sahibi olmak gerekiyordu. Adayların mebus olabilmeleri için ise erkek olması, güvenilir olması, Türkçeye vakıf olması, cinayet veya politik suç işlememiş olması, az çok mülk sahibi olması ve Osmanlı Devleti uyruğundan olması şartları aranılıyordu. Bu şartlar seçmen ve mebus olabilecek kişilerin kim olabileceğini sınırlarken öte yandan keyfiyete de açık hale getiriyordu. Mülkiyet ve vergi ile ilgili seçim kısıtlamaları Tanzimat döneminde doğrudan mülk sahibi olmak olarak belirlenirken, II. Meşruiyetin ilanından sonra az çok vergi vermek gereği ile değiştirilmiş ve sonrasında Cumhuriyetin ilanı ile 1923 seçimleri öncesinden tamamıyla kaldırılmıştır. Önemli bir mücadele ve birikimin sonucunda da kadınların seçme ve seçilme hakkını kazanması ise 1934'te gerçekleşecektir (Alkan, 2006, ss. 137-144).

Seçme ve seçilmeye yönelik kısıtlamaların kaldırılması ve demokratik kurumların inşası için ön şart sayılan genel oy hakkına anayasal olarak tüm vatandaşların sahip olması günümüz siyasal ortamının en belirleyici özelliklerinden birini oluşturuyor. Temsili demokrasilerde oy kullanan seçmen ve seçilme amacı güden temsilci arasında bir vekâlet ilişkisi mevcuttur. Bu çalışma siyasal alanın en temel sürecine, seçilmek için gerekli şartlara ve kimlerin bu şartları sağlayarak seçildiğine odaklanıyor.

Her yurttaş temsilci olabilir mi? Bu sorunun izinden gitmeyi amaçlayan bu çalışma Türkiye'de partilere dayanan seçim sistemini inceleyerek seçilebilmenin önünde engeller olup olmadığını ele alacaktır. Ardından Türkiye Büyük Millet Meclisindeki (TBMM) milletvekillerinin profilini inceleyerek hangi niteliklere sahip yurttaşların vekil olduklarını analiz edecektir. Anayasal hak olarak tanımlanan seçilmenin gündelik siyaset içerisindeki fırsatları ve engelleri incelemek temsiliyet ilişkisinin hangi yönde gerçekleştiğini tespit etmek için faydalı olabilir. Türkiye'nin meclis profilinin yapısı toplumda kimlerin temsil edilip kimlerin edilmediğine yönelik fikir verebilir.

2. Temsil Türleri

Modern demokrasilerde siyasal elitlerin seçilme süreci temsili olarak gerçekleşiyor. Siyasal elitlerin seçim süreçleri ise siyasal sistemlerin yapısıyla yakından ilişkili. En basit haliyle, siyasal temsil, vatandaşlar ile toplum arasındaki soyut ilişkiyi ifade ediyor. Temsili demokrasilerde seçim mekanizması toplumun yöneticilerini seçerek vekâlet vermeleri ile başlıyor. Temsil; halkın iktidarını, halk için, halkın seçtiği ve halka karşı yükümlülükleri olan temsilciler aracılığıyla gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir (Demirel & Durgun, 2014, s. 359). Tarihsel süreçte temsil ve temsilin gerçekleştirildiği parlamentolar toplumsal, politik ve ekonomik belirli ihtiyaçları karşılamak için kuramsal hale gelmişlerdir. Temsil mekanizmasının işlevi, toplum içerisindeki farklı özelliklere (cinsiyet, mülkiyet, statü, eğitim vb.) sahip kişilerin kendilerini temsil ettiği doğrudan temsilden ziyade günümüz demokrasilerinde seçime dayalı bir temsil modeli yaygın olarak kabul edilmiştir (Örs, 2011, ss. 6-7).

Kimler temsilci olabilir? Bu soruyu cevaplayabilmek için temsiliyet mekanizmasında bazı sosyal ve hukuksal düzenlemeleri inceleyerek başlayabiliriz. Toplumların siyasal kültürü, gündelik siyaset yapma biçimleri ve siyasal mücadeleleri de bu hukuksal düzenlemeleri belirleyebilir; belirli normları ve

teamülleri şekillendirebilir. Örneğin, yaş ve eğitim gibi kısıtlamalar hukuksal olarak düzenlenebilir, partiler aday gösterme süreçlerinde partili olma/olmama gibi kısıtlamalar getirebilirler. Bu çalışmanın odak noktasını da ilk olarak hukuksal ve partilerin getirdiği kısıtlamalar, ikinci olarak da mevcut temsilcilerin özelliklerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Temsilin çok boyutlu bir süreç olduğunu kabul etmek; kimin, neyi ne kadar temsil edeceğine dair sorulara da cevap aramaktan geçer. Bunun için temsil modellerini incelemek önemli bir başlangıç noktası olabilir.

Henüz toplumların farklı tabakalarını kapsayacak tek bir temsil modeline sahip değiliz. Tarihsel süreçte, politik ve ekonomik mücadeleler ile elde edilen seçme ve seçilme hakkı çeşitli temsil modellerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu modellerden ilki olan (i) mütevellî modeli arkaik de olsa günümüzde hâlâ taraftarları bulunmaktadır. Bu modele göre temsil ahlaki bir görev olarak görülür. Elitist ögeler barındıran bu model, bir kere temsilci olarak seçildikten sonra temsilcinin “aydınlanmış ve olgun kararlar veren kimse” olarak tanımlandığından dolayı halkın çıkarlarını savunması beklenmektedir. Bu model içerisinde değerlendirilebilecek liberal temsil teorisi de toplumun eğitim/bilinç düzeyinin oy hakkını belirlemesi gerektiğini öne sürmüştür. Buradan hareketle de toplumun rasyonel karar verme yetisine göre sınıflandırılarak belirli bir eğitime veya diplomaya sahip kişilerin 4-5 oy kullanması, işçilerin 1 oy kullanabilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Bu model, temsil ve eğitim/ahlaki vicdan arasında kurduğu ilişki nedeniyle sıkça eleştirilmiştir. Seçilmişleri toplumsal katmanın en üstüne koymak ve seçmenlerden bağımsız düşünmek denge mekanizmasını yıkarak sorumsuz temsilciler doğurmasına neden olabilir. Üstelik bu model, elitist kaygıları nedeniyle kimlerin seçmen olabileceği ve seçilebileceğini belirlemiş; getirdiği kısıtlamalarla da oldukça dışlayıcı bir model önerisi geliştirmiştir. (ii) İkinci olarak delege modeli, kendi yargı ve tercihlerini uygulama yeteneğine vakıf olamayan kimselerin, bu yargı ve tercihleri uygulamak için başkalarına yetki vermesi olarak tanımlanabilir. Bu modelde, delege sadece önceden belirlenen kurallar çerçevesinde görev ve uygulamaları ifa edebilir. Seçimler ve referandum gibi mekanizmaların uygulanmasıyla bu modelde denetleme ve hesap verilebilirliğin sağlanması amaçlanır. Ancak, bu model kimlerin temsilci olabileceğine yönelik bir argüman geliştirmekten dolayı temsilde temsil edilenin haklarını korumak amacı güder. (iii) Vekalet modeli ise, mütevellî ve delege modellerinin aksine, siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla geliştirilen bir modeldir. Bu model bir parti seçimi kazandığında halkın vekaletini de aldığı fikrine dayanır. Buna göre seçimi kazanan parti vadettiği politikaları gerçekleştirme yetkisini almış olur. Bu modele göre oy veren seçmenler partilerin siyasalarına göre seçerler. Ancak bu model de seçmenleri ve seçilenleri rasyonel birer aktör olarak kabul eder. (iv) Son olarak benzerlik modeli ise temsilcilerin toplumun katmanlarını temsil etmesi gerektiği fikrini öne sürer. Buna göre temsilciler toplumsal yapının farklı özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim, sınıf vs.) karşılamalıdır. Benzerlik modeli toplum içerisinde çoğunluk-azınlık ayrımı yapmak yerine farklı grupların çıkarlarını parlamentoda temsil edilmesiyle çoğulcu bir yapı kazanılacağını öne sürer. Bu kısıtlara göre temsili hükümet toplumun bütün gruplarından gelen ve genel olarak grupların boyutlarıyla orantılı bir temsil modeli oluşturarak toplumun fotoğrafının parlamentoda olması gerekir. Belirli gruplardan gelen temsilcilerin o grubun yapısını ve çıkarlarını anlayabileceğini savunan bu model, işçiler, kadınlar, engelliler, azınlıklar gibi grupların mecliste temsil edilerek kapsayıcı bir yapının sağlanmasını gerekli kılar. (Demirel & Durgun, 2014, ss. 358-362; Heywood, 2017, ss. 294-298).

21. yüzyılda temsili demokrasilerin toplumun farklı kesimlerini dışlamayan, her bireyin seçme ve seçilme hakkının bir norm haline geldiği görülmektedir. Temsilcilerin profili, ulusal kompozisyona ne kadar çok benzerse ve toplumu ne kadar yansıtırsa o kadar temsili bir özellik taşır. Toplumdaki en marjinal çıkarların da toplumun geneli içerisindeki ağırlığına göre parlamentoda temsil hakkı bulabilmesi

kapsayıcı bir temsiliyet mekanizmasının işlediğini gösterir (Örs, 2011, s. 10). Ancak hem hukuksal kısıtlamalar hem de partilerin milletvekili aday gösterme süreçleri toplumdaki bazı grupları dışlayan nitelikte olabilir. Bu kısıtlamaları incelemek ve partilere dayalı sistemde aday olma şartlarını gözden geçirmek toplum içerisinde fiilen hangi grupların seçilme hakkını kullanabildiğini görmemizi sağlayabilir.

3. Türkiye’de Milletvekili Olabilmek: Anayasa ve Parti Kısıtlamaları

Bir önceki bölümde tarihsel olarak cinsiyet, eğitim durumu, mülkiyet, vergi vermek gibi kıstaslarla temsilci olmanın önündeki engellerin birçoğunun ortadan kalktığını belirtmiştik. Türkiye’de de bu kıstaslar kademeli olarak kaldırılmış ve anayasaya göre toplumun geniş bir kısmı temsilci olabilme hakkını elinde bulundurmaktadır. Ancak partilerin temsil aracı olduğu siyasal sistemde temsilci olabilmek için partinin adayı olunması gerekmektedir. Dünyada neredeyse her demokratik ülkede seçilebilmek belirli kısıtlara bağlanmıştır. Bu kısıtlar hem anayasal olarak hem de parti örgütlerince belirlenebilir. Örneğin yaş, yurttaşlık, okuryazarlık, belirli bir eğitim seviyesi, ikametgâh gibi kısıtlamaları seçilebilmek için ön şartlar olarak görebiliriz. Öte yandan, partilerin kazanma şansını artıracak adayları önceleyerek çeşitli kısıtlamalar getirmeleri de mümkündür (Sarıbay, 2021, ss. 146-147). Türkiye’de kimlerin temsilci olabileceğini inceleyebilmek için ilk olarak anayasal kısıtlamaları ardından da partilerin adaylık koşullarını inceleyebiliriz.

3.1. Anayasal Kısıtlamalar

Anayasanın 75. maddesinin b bendine göre milletvekili seçilme yeterliliği şu şekilde belirtilmiştir:

“On sekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, askerlikle ilişkisi olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, Resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler.

Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.”

Anayasaya göre eğitim ile ilgili kısıtlamalar, askerliğini yapmamış olmak ve hüküm giymiş olmak ve belirli suçlara karışmış olmak milletvekili olmanın önünde en temel engeller olarak görülmektedir. Yaş ile ilgili 25 olan kısıtlama 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu ile 18’e düşürüldü. Bununla beraber hâkim ve savcılar, kamu çalışanları, akademisyenler ve askerler ise buldukları görevlerden istifa ettikleri takdirde milletvekili olabilmektedirler.

Dünyada farklı ülkelerde de bu tarz kısıtlamalar seçilme kanunlarıyla tanımlanmıştır. Örneğin Birleşik Krallık genel seçimlerinde milletvekili olabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak; Birleşik Krallık, İngiliz Uluslar Topluluğu ve İrlanda Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekiyor. Bunun yanı sıra devlet memurları, polisler ve askerler, yargıçlar, iflas etmiş kişiler, geçmiş seçimlerde hile yapmış kişiler ve Lordlar Kamarası üyeleri aday olamıyor. Almanya’da ise anayasanın 38. maddesine göre “...milletvekilleri genel, doğrudan, serbest, eşit ve gizli oyla seçilirler. [Onlar], bütün halkın temsilcisi olup, kendilerine verilen temsil yetkisi ve talimatlarla bağlı olmayıp yalnız vicdanlarına karşı sorumludurlar. 18 yaşını bitiren seçmen olma, reşitlik yaşını bitiren seçilme hakkına sahiptir.” Fransa’da ise Ulusal Meclis’te

milletvekili olabilmek için 18 yaşında olmak, Fransız vatandaşı olmak, askerlik hizmetini yerine getirmek gerekmektedir. Vesayet altında bulunanlar ve suçlu olanlar milletvekili olamamaktadır (ACE, 2022).

1983 tarihinde kabul edilen Siyasal Partiler Kanunu Türkiye’de partilerin seçimlere katılması ve adayların tespitiyle ilgili düzenlemeler getirmiştir. Bu kanuna göre “*Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler.*” Bu kanun milletvekili adaylarının belirlenmesini parti içi bir mesele olmaktan ziyade “*milli iradenin*” oluşumu olarak görülmüş ve adaylık tespiti kamu tarafından denetime tabii tutulmuştur. Bu kapsamda partilerin seçimlerde aday belirleyebilmek için ön seçim yapmaları şartı getirilmiş olsa da 1986’da bu şart kaldırılmıştır (Sarıbay, 2021, ss. 148-149).

Anayasal olarak temsilci olabilme hakkına yönelik kısıtlamalar yaş, ordu mensubu olmak, hâkim ve savcı olmak ve suçlu olmak ile sınırlanmış. 19. yüzyıldaki cinsiyet, eğitim, mülkiyet gibi kısıtlamaların çoğu anayasal olarak kaldırılmıştır. Ancak, ülkelerin parti sistemleri ve delege modelleri gibi farklılaşan uygulamaları nedeniyle bu kısıtlamalar genişleyebilmektedir. Partilerin vaatlerinin ön plana çıktığı ve seçmenlerin partileri oyladığı bir siyasal sistemde bağımsız adayların şansı azalmakta; seçilebilmek için partiler aracılığıyla temsil hakkını kullanmak zaruridir. Bu noktada, partilerin milletvekili adaylığına yönelik getirdiği kısıtlamaları anayasal olarak toplumun büyük bir çoğunluğunun hakkı olan temsilci olabilmeyi kimlerin sağlayabildiğini ortaya koymak açısından faydalı olabilir.

3.2. Partilerin Adaylık Şartları

20. yüzyılda siyasi partiler, çağdaş demokrasilerin ana aktörleri haline geldiler. Kurumsal olarak kökenleri Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Britanya’daki yaşanan mücadeleler ve temsil hakkı arayışlarına dayanan partiler temel olarak belirli bir fikri desteklemek üzere oluşan örgütlerdir (Sayarı, 2015, ss. 125-126). Modern anlamda siyasal partilerin kökenleri 19. yüzyıla dayanmaktadır. Partilerin ortaya çıkışı ve gelişimleri demokratik süreçlerin gelişimi, özellikle de genel oy hakkının ve parlamentonun yetki alanının genişlemesi ile yakından ilişkilidir. Oy hakkının genişlemesi adayların tanıtılması için komiteler oluşturulmasına, seçmenlerin bu temsilcilere oy vermeye yönlendirilmesine ve siyasal katılımın artmasını doğurmuştur (Duverger, 1974, s. 16). Temel olarak siyasal partiler “kapsamlı konuları formüle ederek seçimlere aday sunan gruplar” olarak tanımlanır (Lasswell ve Kaplan’dan akt. Sartori, 205, s. 55). Siyasal sistem içerisinde yönetimin sağlanması için partilerin “aracı” konumuna dikkat çeken bu tanım, adayların temsiliyet faaliyetlerini sağlayabilmeleri için bir zemin oluşturur. Her ne kadar bağımsız olarak adaylar seçilebilme hakkına sahip olsa da siyasal partilere dayalı bir seçim sisteminde parlamentonun çoğunluğu partilerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Kazanma şansının partili adaylarda olduğu sistemde parti dışı adaylara temsilci olma özgürlüğü tanınmasının pek de bir anlamı yoktur (Duverger, 1974, s. 456). Ancak, partilerin kimleri aday göstereceğine veya göstermesi gerektiğine, listede kimleri yukarıda belirleyeceğine yönelik farklı pratikler mevcuttur. Her parti, parti programına veya ideolojik konumuna ve temsil oranını yükseltebilecek aday niteliklerine göre adaylık süreçlerini kendi yürütebilir. Böyle bir ortamda temsilci olmak isteyen vatandaşların aday olabilmek için belirli şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Siyasal partilerin aday seçim süreçleri anayasanın belirlediği koşullar ile çelişmezken onları daraltan bir çerçeveye sahiptir. Partilerin aday belirleme süreci kamu görevine yasal olarak uygun kişilerden hangilerinin oy pusulasında ve siyasal iletişim sahnesinde yer alacağına dair belirlenen yasa ile düzenlenmeyen bir süreci içerir (Ranney, 1981, s. 75).

Partilerin aday belirleme süreçleri hem hukuken hem de pratikte birbirlerinden farklılaşmaktadır. Hazan ve Rahat'a (2010, ss. 19-22) göre partilerin aday belirleme süreçleri dört kategoride incelenebilir: (i) Adaylık kategorisi en basit şekliyle kimlerin aday olabileceğini belirleyen şartları içerir. Günümüz demokrasilerinde partiler adaylık süreçlerinde; yaş, parti üyesi olma ya da kendi ideolojik çerçevelerinde çeşitli kısıtlamalar koyabilmektedirler. Parti üyesi olmak ya da istisnai kısıtlamaların getirilmesi ile nüfusun önemli bir çoğunluğunu havuzdan çıkarabilir. Parti üyeliği kıstasının olmaması daha kapsayıcı bir adaylık kıstası olarak görülebilir. Adaylık kıstasının ön şartlarından biri olan adaylık ücreti ise toplumun önemli bir bölümünü dışlayan bir şart olarak görülmektedir. Partilerin belirledikleri aday ücretleri, düzeylerine göre yurttaşların aday olmalarını engelleyebilmektedir. (ii) Aday belirleme sürecinin ikinci kategorisi ise seçim sürecidir. Adaylık şartları seçilebilecek adayların kimler olabileceğini belirlerken seçmen kategorisi bu uygun adaylardan hangisinin aday olabileceğine ve nasıl karar verileceğini belirler. Uygulanan pratikler arasında parti liderinin, parti elitlerinin ve delegelerin, üyelerin ya da vatandaşların aday belirleme süreçlerine katılım hakları bulunmaktadır. Parti liderinin adayları belirlemesi dışlayıcı, seçmenlerin aday belirleme süreçlerine katılması kapsayıcı yöntemler olarak tanımlanabilir. Örneğin ABD'de parti adayları vatandaşlar tarafından, Finlandiya'da parti üyeleri tarafından, Almanya'da parti elitleri tarafından, İsrail'deki Kadima Partisinde ise parti lideri tarafından belirlenir (Hazan & Rahat, 2010, ss. 33-55). (iii) Yerelleşme kategorisi ise parti adaylarının partinin hangi kademelerinde seçildiğini gösterir. Temel olarak parti adaylarının belirlenmesinde yerel temsilcilerin rolü ile genel merkezin rolü yerelleşme kategorisinin iki kategorisini belirlemektedir. Bu kıstas partilerin aday gösterme süreçlerinde dikey örgütlenmenin olup olmadığını inceler. Partilerin aday belirleme süreçlerinde yerel parti örgütlenmelerinden veya farklı yerel toplumsal örgütlenmelerden fikir alması nispeten yatay bir aday belirleme sürecinin olduğunu gösterir (Hazan & Rahat, 2010, ss. 55-57). (iv) Son olarak adayların atama ile mi yoksa oylama ile mi seçildiğinin belirlenmesi aday belirleme kategorisi incelenebilir. Aday belirleme sürecinde oylama kıstası belirlenen listenin oy çoğunluğuyla kabul edilmesini ifade ederken, atama ise belirlenen listenin partinin üst kademeleri tarafından atanması ile tanımlanır. Genellikle siyasal partiler hem oylama hem de atama süreçlerini bir arada kullanmaktadırlar (Hazan & Rahat, 2010, s. 72).

Türkiye'de 12 Haziran 2011 ve 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde siyasal partilerin aday belirleme yöntemlerini analiz eden Çınar (2016) adaylık şartlarına göre adaylığın AK Parti ve MHP'de tüm vatandaşların katılımına açık olduğunu, CHP'nin sadece parti üyelerine ve onlara kısıtlamalar getirdiğini, HDP'de ise getirilen bazı kısıtlamalar ile parti üyeleri ve tüm vatandaşlar arasında olduğunu öne sürmektedir. Aday belirleme süreçlerinde ise karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. Aday belirleme süreci AK Parti'de seçilmemiş bir parti organı, CHP'de seçilmiş bir parti organı ve önseçimde parti üyelerinin katılımıyla, MHP'de parti liderinin kararıyla, HDP'de ise seçilmemiş bir parti organı tarafından belirlenmektedir.

Türkiye'de 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde siyasal partilerin aday belirleme şartlarını inceleyerek partiler arasında adaylık şartlarını karşılaştırabiliriz. Böylece anayasal hak olan temsilci olabilmenin ilk koşulu olan adaylığın siyaset sahnesinde kimler tarafından kullanabileceğini incelemek için ön çerçeve oluşturabiliriz. Bunun için 2018 seçimlerinde mecliste çoğunluğu elinde bulunduran dört partinin adaylık şartlarını analiz edebiliriz.

AK Parti adaylık kısıtlamalarında parti üyesi olmak kısıtlaması bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra adaylık için anayasada belirtilen koşullar dışında herhangi bir kısıtlama yapılmamaktadır. AK Parti'nin

tüzüğüne göre aday tespiti ve sıralama usulü ise Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun ilgili bölgelerde aldığı kararlar uyarınca ön seçim, teşkilat yoklaması ve merkez yoklaması aracılığıyla gerçekleştirilir (AK Parti, 2019, md. 124). Ancak, teşkilat ve merkez yoklamasının en az %50 olması şartı ön seçimler ile aday belirleme imkânını kısıtlamaktadır. Ön seçim AK Parti tüzüğünde "AK Parti olarak parti içi demokrasinin ve şeffaflığın yerleşmesi için; milletvekili aday yoklamalarında, bütün üyelerin katılımı ile ön seçim yapılması önceliğimizdir." şeklinde yer alsa da adaylar merkez temayülü ile belirlenmektedir. Bununla beraber AK Parti'den milletvekili aday adayı olabilmek için farklı grupların farklı miktarlarda başvuru ücreti yatırması gerekiyor. 2018 yılında belirlenen tarifeye göre erkek adaylar 6.000TL, kadın ve genç (18-25) adaylar 3.000TL, engelli adaylar 1.000TL başvuru ücreti ödemesi gerekiyor (Hacaloğlu, 2018).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliğine göre anayasal kısıtlamalara ek olarak "en az bir yıldan beri parti üyesi olmak ve aidat borcu olmamak." (CHP, 2018, md. 3) şartlarını eklemiştir. Partiye üye olmadan aday olabilmek Parti Meclisi (PM) kararına bırakılmıştır (CHP, 2018, md. 53). Bununla beraber, CHP'de önseçim ve aday yoklaması yöntemleri öncelikli olmakla beraber merkez yoklaması yöntemi de kullanılmaktadır (CHP, 2018, md. 52). Parti üyeliği Merkez Yönetim Kurulu'nun alacağı kararlarla esnetilse de bu şart ile önemli bir kısıtlılık getirilmektedir. CHP'nin aday saptaması önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması süreçleriyle belirlenmektedir. Ayrıca "önseçim ve aday yoklaması yöntemleri önceliklidir." Hangi yöntemin kullanılacağına dair karar ise il meclisi ve parti meclisi tarafından verilmektedir. CHP, 1 Kasım seçimlerinde birçok milletvekili adayını önseçim yöntemiyle seçmişti. Ancak 24 Haziran 2018'te yapılan seçimlerde önseçimle aday olan birçok milletvekili liste dışı kaldı (Sayın, 2018). Bunun yanı sıra diğer partilerle karşılaştığımızda CHP'nin aday adaylığı başvuru ücreti 2018 seçimlerinde en yüksek adaylık ücreti oldu. CHP, kadın ve erkek adaylar arasında ayrı tarifeler oluşturmazken 10.000TL; genç ve engelliler ise 5.000TL başvuru ücreti ödedi (Hacaloğlu, 2018).

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) milletvekili adayları için parti üyeliği şartı aranmamaktadır. Milletvekili adayları ve sıraları ise merkez adaylığı, merkez yoklaması, teşkilât yoklaması, ön seçim yöntemlerinin biriyle veya bir kısmının aynı anda uygulanmasıyla belirlenir (MHP, 2009, md. 88-94). MHP vekil belirleme süreçlerinde gayri-resmi temayül yoklamaları yapılsa da ön seçimler yapılmamakta ve çoğunlukla parti liderinin kararıyla atama usulü ile yapılmaktadır. 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde MHP'den aday adayı olabilmek için başvuru ücreti ise 2.500TL olarak belirlenmiştir. Gazi ve engelliler ise bedelsiz olarak başvuru yapmışlardır (Hacaloğlu, 2018).

Halkların Demokratik Partisinde de (HDP) milletvekili adaylığı için parti üyeliği şartı aranmamaktadır. Diğer partilerden farklı olarak HDP "kadın özgürlük çizgisini ve eşit temsil ilkesini benimsememiş olanlar, kadına şiddet uygulamış olanlar ve çok eşlilik durumu olanları" aday göstermeyeceğini belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2018). HDP Tüzüğüne göre genel ve yerel seçimlerde aday olmak isteyen parti üyeleri üyelerin ya da delegelerin oy kullandığı bir önseçim ile ya da merkez yoklaması yöntemiyle belirlenir (HDP, 2014, md. 48). HDP'nin aday belirleme süreci ise partinin eş genel başkanları ile toplanan parti üst düzeyleri tarafından belirlenen bir liste ile karara bağlanmıştır. HDP'den aday olabilmek için ise erkekler için başvuru ücreti 2.500TL iken kadın, engelli ve gençlerden ücret talep edilmemektedir (Evrensel Gazetesi, 2018).

Tablo 1. 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri için Partilerin Aday Adaylığı Kısıtlamaları

	AK PARTİ	CHP	MHP	HDP
Adaylık Kısıtlaması	Yok	Parti Üyeliği	Yok	Eşit temsil ilkesini benimsememiş olanlar, kadına yönelik şiddet uygulayanlar, çok eşli olanlar
Seçim Yöntemi	Temayül Merkez	ve Temayül Merkez	ve Merkez ve Lider	Merkez
Atama/Oylama	Atama	Atama	Atama	Atama
Başvuru Ücreti	Erkek adaylar 6.000TL, Kadın ve genç (18-25) adaylar 3.000TL Engelli adaylar 1.000TL	Erkek ve kadın adaylar 10.000TL, Genç ve engelli adaylar 5.000TL	Tüm adaylar 2.500TL, Gazi ve engelliler ücretsiz	Erkek adaylar 2.500TL, Kadın, engelli ve genç adaylar ücretsiz

İlk dört partinin aday belirleme süreçleri incelendiğinde birçok benzerlik olduğu görülmektedir. Partiler arasında sadece CHP aday olanların en az bir yıl parti üyesi olmasını şart olarak koşarken, HDP ise parti programının eşitlik normlarına aykırı hareket edenler ile ilgili kısıtlamalar getirmiştir. AK Parti ve MHP ise tüm vatandaşların başvurabileceği bir adaylık sistemi oluşturmuştur. Buna karşın, tüm partilerde aday liste ve sıralarının oluşturulmasında parti liderlerinin ve üst kademelerinin önemli rolü olduğu görülmektedir ve parti içi aday oylaması yerine atama yönteminin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Aday olabilmek için ise her parti farklı tutarlar belirlemişlerdir. AK Parti ve HDP kadın, genç ve engelli adaylara, CHP engelli ve genç adaylara, MHP ise gazi ve engelli adaylara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamaktadır.

Siyasal partilere dayanan bir seçim sisteminde anayasal hak olan seçilmenin her vatandaşın hakkı olmasına rağmen partilerin aday belirleme süreçlerinin lider ve üst kademeler tarafından belirlenmesi dışlayıcı bir mekanizma yaratabilir. Aday olmaya yönelik kısıtlamalar toplumun önemli bir kesimini dışlamasa da parti içerisindeki ağların ve ilişkilerin aday olma süreçlerinde önemli olduğu görülebilir. Öte yandan, siyasi partilerin temsili demokrasilerde temsil aracı olarak işlev görmeleri ve ilişki ağların dar bir zümre tarafından yönetilmesi seçmenin seçim hakkını da sınırlamaktadır. Parti içerisinde dar bir zümrenin veya doğrudan bir liderin adayları belirlemesi seçmenin de o adayları onaylamak zorunda kalmasına neden olmaktadır (Sarıbay, 2021, ss. 151-152).

Belirtilmesi gereken diğer noktalardan biri de partiler tarafından istenen aday adaylığı başvuru ücretleridir. Siyasal Partiler Kanunu'na göre hem partiye giriş hem de adaylık aidata bağlanmıştır. Buna göre, partiler giriş ve üyelik aidat miktarlarını kendi tüzüklerine göre belirleyebiliyorlar. Siyasal Partiler

*Sorumlu yazar: caytasaban@gmail.com

Kanunu, milletvekili aday adaylığı aidatını “milletvekili ödeneğinin net bir aylık tutarını aşmamak kaydıyla parti iç yönetmeliğinde” belirleneceğini belirtmiştir. Bu yönüyle, parti adaylığı ekonomik olarak kolaylık sağlayabilecek düzenlemelere sahip değildir (Sarıbay, 2021, s. 154).

Her parti kendi belirlediği düzeylerde aday adaylarından başvuru ücreti olarak toplum içerisinde düşük ücretlerle çalışan vatandaşların aday olma süreçlerine ket vurmaktadır; bu durumu tersten okuduğumuzda aday olmanın ekonomik olarak iyi durumda olmak/geniş bir ilişki ağına sahip olmakla sınırlandırılmış olması böyle bir başvuru ücretini önemsiz gösterebilir. Örneğin 2018 yılında asgari ücret 1.603TL idi. Basit bir denklemde dahi birikimi olmayan, asgari ücretle geçinen ve aday olmak isteyenlerin başvuru ücretlerini karşılamalarının oldukça güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu tartışmayı bir adım ileri götürerek adayların seçim süreçlerinde yürüttükleri seçim kampanyalarının maliyetlerini düşündüğümüzde adaylığın kapsadığı alan daha da kısıtlanmaktadır. Seçimler, seçmenleri etkilemek için mitingler, kampanyalar gibi birçok profesyonel siyasal iletişim yöntemlerini içeriyor. Seçime katılan her aday ya kendi kişisel reklam kampanyası bütçesini oluşturuyor ya da parti bütçesinden destek alıyor. Seçilme ihtimali yüksek olan, üst sıralarda olanlar daha yüksek bütçeler ayırıyorlar. MediaCat tarafından yapılan araştırmaya göre 2018 genel seçimlerinde milletvekili adayları tarafından 336 milyon TL siyasal kampanya için harcama yapılmış. Üstelik bu rakam parti harcamalarının dışında kalan, sadece milletvekillerinin yaptığı harcamalar (Özkan, 2018). Bu denli yüksek düzeyde siyasal kampanya harcamalarının olması siyasal temsili oldukça dar bir grubun eline geçmesine neden oluyor. Elbette, adayların seçim sürecinde yürüttükleri siyasal iletişim kampanyalarının boyutları tartışması çalışmanın kapsamı dışındadır ve yapısal etkenlerin göz önüne alınmasını gerektirir.

Seçimlerin ve seçim sisteminin yapısal ve belirli bir gruba ait bir siyasal kültür olarak belirlenmesinin birçok nedeni olabilir. Ancak mevcut temsili demokrasi içerisinde bir değerlendirme yapıldığında anayasal hak olan seçilmenin belirtildiği gibi toplumun geneli kapsayan bir temsil süreci içermediği görülmektedir. Belirlenen ücretler ve seçim kampanyalarının maliyetleri düşünüldüğünde diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de milletvekili olabilmek için hukuksal şartların dışında belirli koşulların sağlanması gerektiği açıktır. Buradan hareketle anayasal koşulları sağlayan ve partilerin adaylık kistaslarına uyan, aday olmuş ve temsilci olmaya hak kazanmış milletvekillerinin profillerini incelemek hangi grupların temsil edildiğini görmemizi sağlayabilir. Böylece, anayasal koşullar ve partilerin aday gösterme şartları ile daralan temsilci olabilme hakkını hangi grupların elinde bulundurduğunu görebiliriz.

4. Siyasal Elitler ve Yönetici Profilleri

Kimler temsilci olmalı? Kimler yönetmeli? Bu sorular Platon’dan günümüze kadar hem siyaset bilimi hem de siyaset felsefesinin temel tartışmalarından biri. Bu soruya hem ampirik hem normatif birçok cevap arandı. Siyasetin tüm toplum kesimlerini kapsamaya başladığı ve genel oy hakkının kitleleşmeye başladığı 19. yüzyıl sonlarına doğru “kimler yönetmeli?” sorusu bir daha önem kazandı. Oy hakkının genişlemesi siyasi elitlerin otoritesini de sarsma tehlikesini de beraberinde getiriyordu (Vergin, 2015, ss. 123-124).

Bu dönemde kurumsallaşmaya başlayan klasik elit teorisi toplumları yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayırıyordu. Elit teorisine göre yöneticiler siyasal gücü ellerinde tutarlar ve böylece kitleleri yönetirler. Bu yaklaşıma göre herhangi bir toplumda siyasal güç azınlık bir grubun elinde tutulur ve kitlelerin iktidarı uygulayabilme nitelikleri yoktur; yöneticiler, toplumun yönetme kabiliyetine sahip üst sınıflarından gelmelidir. Siyasal partilerde ya da farklı toplumsal ve politik örgütlenmelerde üyelerin katılımı

amaçlansa dahi bu üst sınıftan elitler bu örgütü doğal olarak yönetecek ve bu da örgüt yapısının oligarşik eğilimler göstermesine neden olur (Blondel & Müller-Rommel, 2007, s. 3).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD’de iş insanlarını inceleyen Hunter (1969) küçük bir iş insanları grubunun siyaseti yönlendirdiğini, hem şirketlerin hem de siyaset ve ordu yöneticilerini inceleyen Mills (1974) ise bu grupların homojen olduğunu ve bu grupların toplumun üst sınıflarından geldiğini tespit etti. Ayrıca bu üst sınıf arasında kurulan işbirliği, klasik elit teorisyenlerin tasvir ettiği gibi, oligarşik eğilimlere yol açarak toplumun geri kalanı üzerinde bir güç kullanma tekeline sahip oluyorlardı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) hükümet kararları dar bir zümre tarafından alınmakta ve az sayıda kişi profesyonel kariyerini politika alanında oluşturmuştur. Bu zümrenin büyük bir çoğunluğu kariyerini devlet kuruluşları veya politika dışında geçirmiş ve genellikle de piyasadaki aktörler veya şirket sahipleridir (s. 319).

Dahl (1961) ise gücün dağılımını sorunsallaştırarak siyasal elitlerin sahip olduğu gücü meşruiyet ve siyasal katılım açısından inceliyor. Dahl, *Who Governs?* (1961) adlı çalışmasında, ABD’de New Haven’da siyasal gücün dağılımını analiz ederek siyasal sistemin plüralist olduğunu ve farklı grupların güç için rekabet halinde olduğunu öne sürüyor. Dahl’a göre siyasal güç istediğinizi başkasına yaptırabilme (influence) kabiliyeti olarak tanımlanabilir ve servet, sosyal statü, kamu kaynaklarına ve görevlerine erişim, meslek ve bilgi üzerindeki hakimiyet gibi politik kaynaklar bunun bileşenlerini oluşturur. Bireyler, siyasetle uğraşmasalar dahi sahip oldukları politik kaynaklara göre siyaseti etkileyebilirler. Dahl (1961), elit teorisyenlerin aksine, politik kaynaklara sahip farklı sosyal geçmişlerden ve mesleklerden olan gruplar siyasal elit olabileceğini öne sürer.

Yakın dönemde yapılan çalışmalar aralarında farklar bulunmasına rağmen farklı politik sistemlerde elitlere yönelik önemli benzerliklerin olduğunu vurgulamaktadır. Hem diktatörlük rejimlerinde hem de batı demokrasilerinde siyasal elitlerin sosyal kompozisyonları ülkenin sosyal yapısından oldukça farklıdır. Parlamentolardaki elitlerin hala büyük bir kısmı üst sınıflardan geliyor. Örneğin sendikaların güçlü olduğu ülkelerde dahi işçiler veya köylüler, neredeyse dünyanın büyük bir kısmında kadınlar parlamentolarda oldukça az oranda temsil ediliyorlar (Blondel & Müller-Rommel, 2007, s. 5).

Milletvekillerinin hem cinsiyet ve yaş gibi demografik özelliklerini hem de meslek gibi sosyal/sınıfsal konumları ve parlamentonun genel kompozisyonunu incelemek politika yapım süreçlerinin ne yönde seyredeceğine yönelik bilgi verebilir. Bu tartışma aynı zamanda siyasal temsiliyetin hangi grupları kapsadığını gösterecektir. Örneğin, parlamentoda kadınların erkeklerden çoğunlukta olması farklı tartışma ve karar alma süreçlerini ve dolayısıyla politika uygulama süreçlerini etkileyecektir. Benzer şekilde avukat ve hakimlerin çoğunluk olduğu bir parlamentoda alınan kararlar ile mühendislerin çoğunluk olduğu bir parlamentodan farklı olacaktır. Bu hem temsiliyet hem de karar alma mekanizmasıyla ilişkilidir. İdeal olarak toplumdaki farklı grupların ve sınıfların mecliste temsil edilmesi demokratik karar alma süreçlerinin işleme açısından oldukça önemli. Çeşitli toplumsal sorunların mecliste tartışılması ve yasa yapımı süreçlerinde toplumun farklı gruplarının temsil edilmesi hak arama mücadelelerinin kapsayıcı olmasını sağlayabilir.

Küresel olarak literatürde atama veya seçim yoluyla göreve gelen siyasetçileri inceleyen çalışmalar mevcut. Bu çalışmaların bir kısmı cinsiyet ve yaş gibi demografik özelliklere odaklanıyor (McDonagh, 2010). Bununla beraber devletlerin üst kademelerindeki siyasetçilerin profillerine odaklanan çalışmalar da mevcut. Bu çalışmalar da özellikle siyasi liderlerin psikolojik özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Örneğin Ellis, Horowitz ve Stam (2015) tarafından hazırlanan *The Leader Experience and Attribute*

Descriptions veri seti 1875-2004 yılları arasında 188 ülkede, 2401 devlet liderini inceleyerek eğitim, mesleki geçmiş, kişisel ve aile hayatı, çocukluk, askerlik deneyimleri gibi birçok veri sunuyor. Bu veri setine göre devlet liderlerinin büyük çoğunluğunun lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim aldıkları görülüyor. Liderler toplumsal olarak farklı sınıflardan ve mesleki geçmişlerden gelse de Ellis, Horowitz ve Stam'in (2015) çalışması, liderlerin önemli bir kısmının kariyerlerini politikacı ve hakim, savcı ve avukat olarak sürdürdüklerini gösteriyor. Bunu, askerler, bilim insanları ve müzisyenler takip ediyor.

Yakın dönemde Gerring ve arkadaşları (2019) tarafından oluşturulan *Global Leadership Project (GEP)* veri seti ise sadece devlet liderlerine değil; 145 ülkede yaklaşık 38.000 siyasal eliti analiz ediyor. Bu veri setine göre liderlerinin ortalama yaşı 55 ve siyasi liderlerin önemli bir kısmı orta yaşlı. Siyasi kariyer basamaklarının tepelerine doğru çıkıldığında yaşın arttığı görülüyor. Birçok çalışmanın da gösterdiği gibi, siyasal liderlerin önemli bir kısmı erkek. Bu veri seti de siyasi elitlerin beşte dördünün erkek olduğunu gösteriyor. Elbette bazı ülkeler arasında farklar mevcut. Örneğin, İsveç ve Ruanda'da cinsiyet temsilleri yaklaşık yarı yarıya iken Yemen'de kadınların temsili %1. GEP veri setinde siyasi elitlerin mesleki geçmişleri altı kategoride inceleniyor: (i) Beyaz yakalı (serbest meslek, çıkar grubu, uluslararası organizasyon), (ii) mavi yakalı, (iii) eğitim (ilkokul, ortaokul, üniversite), (iv) medya (uzman, gazeteci, köşe yazarı), (v) asker ve (vi) siyasetçi. İncelenen siyasal elitlerin %55'inin beyaz yakalı, %22'sinin siyasetçi olduğu görülüyor. Siyasi kariyerine başlamadan önce mavi yaka olanların oranı ise %2. Siyasetçilerin, politika yapım süreçlerinde ait oldukları sınıfsal geçmişleri göz önünde bulundurdıklarını düşündüğümüzde, siyasal elitlerin önemli ölçüde sermaye sahibi ve erkekler oluşması alt sınıfların, kadınların meclislerde temsiliyetinin düşük olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Türkiye'de milletvekillerinin profillerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların yaygın olmadığını söyleyebiliriz. İlk olarak Frey (1965) 1920 ve 1957 yılları arasında TBMM'deki 2210 milletvekilinin sosyal geçmişlerini incelemiştir. Frey temel olarak farklı meclisleri inceleyerek dönüm noktalarının -örneğin demokratikleşme süreçlerinde hukukçuların ağırlığının artması- milletvekili profillerine yönelik etkileri hakkında bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Frey'in meslekler bazında yaptığı ayrıma göre milletvekillerinin %18'ini avukatlar, %14'ünü bürokratlar, %13'ünü iş insanları ve tüccarlar, %10'unu askerler, %9'unu çiftçiler oluşturmaktadır.

Demirel (2012) ise yaptığı araştırmada yeni yayımlanan TBMM albümlerini kullanarak tek parti döneminde hem seçim sistemini hem de hem de milletvekillerini incelemiştir. Demirel milletvekillerinin bir önceki meclise göre devamlılığını, yerellik düzeylerini, yaşlarını, eğitimlerini ve mesleklerini inceleyerek belirli kırılma noktalarını ve süreklilikleri tespit etmiştir. Demirel'in çalışmasının önemli bulguları ise şöyle özetlenebilir: Eğitim bazında incelendiğinde; 1920 meclisinde idadi veya daha düşük tahsili olanların ve dini okullardan mezun olanların oranı 1930'lu ve 40'lı yıllarda azalırken, üniversite mezunlarının sayısı artmıştır. Mesleklere göre incelendiğinde ise 1920 meclisinde çiftçi-tüccar ve din insanı ağırlıkta iken 1930'lu ve 40'lı yıllarda eğitimci ve hukukçuların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır.

Sayarı ve Hasanov (2008) ise Türkiye'de yapılan 2007 seçimlerinin meclisin yapısına etkisini anlamak için milletvekillerinin yaş, cinsiyet, meslek ve eğitim gibi sosyal geçmişlerini inceliyorlar. Türkiye'deki meclis profili demokratik ülkelerde seçilen yasama organlarında olduğu gibi çoğunlukla profesyonel mesleklere sahip, toplumun çoğunluğundan daha iyi eğitim almış, zengin orta yaşlı erkeklerden oluşuyor. Yapılan analize göre 2007 seçimlerinde yaş ortalamasının arttığı, milletvekillerinin çoğunluğunun üniversite mezunu, iş insanı, eğitimci, avukat ve mühendislerden oluştuğu görülüyor.

Ayrıca çalışma geleneksel olarak cinsiyetin Türkiye'nin nüfus yapısı ile mecliste görev yapan milletvekilleri arasındaki en büyük uyumsuzluklardan biri olduğunu gösteriyor (s. 351).

Kadınların erkeklere göre siyasal katılım süreçlerinde daha az görünür olmasının en temel nedenlerinden biri erkeğin, "ailenin reisi" olarak aile içerisinde karar alma ve aile dışında temsil etme rolünü üstelenmesinden kaynaklanıyor (Sapiro, 1981, s. 701) Bu ve bunun gibi nedenler hem özel alanda hem de kamusal alanda kadın kimliğinin görünür olmasını ve grubun çıkarlarının siyasal alanda temsil edilmesini engellemektedir. Türkiye'de milletvekillerinin genel profillerini çıkarmaya yönelik çalışmalar kısıtlı olsa da özellikle kadınların siyasal katılımı ve temsili üzerine çalışmalar mevcuttur. Türkiye'de 1935 yılında kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde ettikten sonra ilk defa 1936 seçimlerine katıldılar. Bir yıl sonra gerçekleşen ara seçimlerle birlikte meclisin beşinci döneminde 18 kadın milletvekili olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınların mecliste temsil oranı %4,5 iken 1950'li yıllarda %0,5'e kadar gerilemiş. 1995 ve 1999 dönemlerinden itibaren artışa geçerek 2018 seçimlerinde %17,4'e ulaşmış (Keser vd., 2021, ss. 209-210). Temsiliyetin grupların çıkarlarını ortaya koyan bir mekanizma olduğunu düşünüldüğünde, her ne kadar zaman içerisinde yükseliş devam etse de toplumun nüfus açısından toplumun önemli kısmının oransal olarak temsiliyeti engellenmektedir. 23. dönem TBMM'de milletvekili olan kadınlarla mülakat yapan Keser ve arkadaşları (2021) sadece temsiliyet oranlarının değil milletvekili olma süreçlerinde de birçok zorluk yaşadığını belirtmektedirler. Kadınlar adaylık süreçlerinde parti teşkilatı içerisinde yükselmemesi, projelerinin değerlendirilmemesi, kontenjan uygulamaları, karalama kampanyaları gibi birçok sorunlarla karşılaşmaktadır. Çakır, "Erkek Kulübünde Siyaset" (2013) başlıklı çalışmasında ise kadınların vatandaşlık haklarından nasıl dışlandığını, oy haklarını nasıl kazandığını, parlamentoya girişlerini, oranlarını ve bu oranların neden az olduğunu sorguluyor. Meclise giren milletvekilleri ile yapılan sözlü tarihe dayanan bu çalışma politik bir tasarı olarak cinsiyet rejimini inceleyerek kadınların siyasal temsil düzeyinin düşüklüğünü araştırıyor. Çakır'a (2013) göre milletvekili kadınların siyasi kariyerleri ikinci plana atılmakta, karar alma süreçlerinden dışlanmakta, oy toplama amaçlı mahalle bazlı çalışmalara yönlendirilmektedir.

27. Dönem TBMM'nin Profili

Çalışmanın bu bölümünde 24 Haziran 2018 seçimleri sonucunda seçilen 27. dönem meclisinin profili inceleyerek hangi demografik özelliklere sahip olanların milletvekili olabildiği ve meclisin toplumu ne kadar temsil ettiği yönündeki tartışmalara katkı sağlamayı amaçlıyoruz. Milletvekillerini yaş, cinsiyet, eğitim ve mesleklerine göre incelemek ulusal düzeyde kimlerin temsil edilebildiğini (veya edilemediğini) tartışmamıza yardımcı olabilir.

24 Haziran 2018 seçimleri sonucunda 600 milletvekili TBMM'ye seçilmişti. Ancak bazı milletvekillerinin milletvekilliği haklarının düşürülmesi, istifa ve ölümler nedeniyle ile milletvekili sayısı 581'e düştü. Buna göre milletvekillerinin %46'sı bu dönem ilk defa meclise girerken geri kalanı daha önceki dönemlerde de milletvekili yapan adaylardan seçildi.

Milletvekillerini cinsiyetlerine göre incelediğimizde kadınların mecliste temsil oranının %17 olduğunu görüyoruz. Milletvekillerinin yaşları incelendiğinde ise %40'ının 50-60, %27'sinin 40-50, %21'inin ise 60-70 yaş arasında olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına göre incelendiğinde ise milletvekillerinin %90'ı yükseköğrenim mezunudur (TBMM Başkanlığı, 2018, s. XVII).

Yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre incelediğimizde toplumun geneli ile örtüşmeyen bir meclis profili olduğu görülmektedir. Yaşa göre, meclisin %40'ını oluşturan 50-60 yaş arasındakiler 2021 yılında

Türkiye nüfusunun %11'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2022). Anayasaya göre milletvekili olabilmek için ilkokul mezunu olmak şartı mevcutken meclisin büyük bir çoğunluğu yükseköğrenim mezunudur. 25 yaş ve üzeri nüfus içerisinde incelediğimizde ise yükseköğrenim mezunlarının oranı %23'tür (TÜİK, 2022). Cinsiyete göre incelendiğinde mecliste kadınların mecliste temsiliyetinin oldukça kısıtlı olduğu görünüyor. Genel oy hakkı öncesi kadınların seçme ve seçilme haklarının olmadığı dönemlerdeki anımsatır şekilde, toplumun yaklaşık yarısı kadın olmasına rağmen mecliste kadınlar %17 oranında temsil bulmaktadırlar. Bu durumun siyasal kültür ve farklı yapısal nedenlerle ilişkisi olsa da kadınların mecliste temsil edilmemeleri siyasal temsilin eşitlikçi bir yapıdan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Tablo 2: 27. Dönem TBMM Milletvekillerinin Mesleklerine göre Profili

	AK PARTİ	CHP	HDP	İYİ Parti	MHP	Diğer	Toplam	Oran
Asker	2	-	-	-	1	1	4	0.69%
Belediye Başkanı	6	-	-	1	-	-	7	1.20%
Bürokrat	34	6		6	5	2	53	9.12%
Çiftçi	1	3	-	-	1	-	5	0.86%
Diğer	3	1	9	-	-	2	15	2.58%
Eğitimci	28	13	9	5	7	2	64	11.02%
Ekonomist	2	-	1	-	-	-	3	0.52%
Esnaf	2	1	-	-	-	-	3	0.52%
Gazeteci-Yazar	3	6	5			2	16	2.75%
Hukukçu	63	30	11	3	5	2	114	19.62%
İlahiyatçı	2	-	1	-	-	1	4	0.69%
Mali müşavir	4	-	-	-	1	-	5	0.86%
Mühendis	15	8	2	3	5		33	5.68%
Sağlık	19	19	6	3	4	2	53	9.12%
Şirket Sahibi	67	28	-	10	12	4	121	20.83%
Sivil Toplumcu	4	1	7	1	2	2	17	2.93%
Sporcu	2	-	-	-	1	-	3	0.52%
Yönetici	29	16	4	4	4	-	57	9.81%

*Sorumlu yazar: caytasaban@gmail.com

İşçi	-	1	1	-	-	-	2	0.34%
Sendikacı	-	1	-	1	-	-	2	0.34%
Toplam	286	134	56	37	48	20	581	100.00%

Kaynak: 27. Dönem TBMM Albümü.

Milletvekillerini mesleklerine göre incelediğimizde karmaşık bir tablo karşımıza çıkmaktadır. İncelenen milletvekillerinin %20,8'inin şirket sahibi/tüccar olduğu görülmektedir. Farklı meslekleri olmasına rağmen (örneğin bir doktorun hastanesi olması, öğretmenin özel okulu olması vb.) şirket sahibi/tüccar olan vekiller de bu grupta değerlendirilmiştir. Şirket sahibi olan vekillerin 32 tanesi aile şirketlerini yönetirken, 62 milletvekili kendi şirketini kurmuştur. Her ne kadar sahip oldukları şirketlerin boyutları birbirlerinden farklılaşsa da sermaye sahibi vekillerin meclisin beşte birini oluşturması meclisin profili ile ilgili bazı ipuçları verebilir. Bu kesimin üye oldukları meslek odaları ya da sermaye örgütlerinde aktif rol almaları onların daha geniş kesimleri etkileyebilmelerini ve karar alma süreçlerinde çıkar ilişkilerinin toplumun genelini yansıtmasını engelleyebilir. Partiler arası bir karşılaştırma yaptığımızda ise AK Parti'nin 286 milletvekilinin 67'si, CHP'nin 134 milletvekilinin 28'i, İYİ Parti'nin 37 milletvekilinin 10'u, MHP'nin 48 milletvekilinin 12'si şirket sahibidir. HDP'de şirket sahibi olan vekil yok iken diğer partiler ve bağımsız milletvekilleri arasında 4 şirket sahibi vekil vardır. Partiler arasında karşılaştırma yapıldığında da AK Parti, CHP, İYİ Parti ve MHP içerisinde sermaye sahiplerinin yoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci olarak hâkim, savcı veya avukat olanların meclisin geneline oranı ise %19,6'dır. Bunların ardından ise, öğretmen ve akademisyenlerin dahil olduğu eğitimcilerin, doktor ve eczacıların dahil olduğu sağlıkçıların ve bürokratların meclis içerisinde ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Profesyonel meslekler arasında hukukçuların olması Türkiye'nin meclis tarihi ile de paralellik göstermektedir.

Önceki bölümde bahsettiğimiz anayasa ve parti kısıtlamalarına göre milletvekili olabilmek için gerekli şartları toplumun önemli bir bölümü sağlasa da toplumun bazı gruplarının gerek sahip olduğu sermaye gerekse de ilişki ağları nedeniyle meclise girebilmeleri mümkün hale gelebilmektedir. Ancak, aday olma süreci toplumun önemli bir kesimi için önemli bir mali yük getirmektedir. Seçim kampanyalarının maliyeti de göz önüne alındığında hem aday olabilmek hem de adaylık sürecinde kampanya yapabilmek için önemli bir sermayeye sahip olmak gerekiyor. Üstelik adayların kampanya süreçlerini de kişisel sermayelerinden karşılamaları, sermaye sahibi olmayanların aday olabilmelerini engelleyen faktörlerden biridir. Nitekim, MediaCat tarafından yapılan araştırmaya göre 2018 seçimlerinde milletvekili adaylarının toplamda 336 milyon TL harcadıklarını, bu harcamanın 108 milyon TL'si AK Parti, 72 milyon TL'si CHP, 54 milyon TL'si İYİ PARTİ, 36 milyon TL'si MHP, 36 milyon TL'si HDP ve 30 milyon TL'si Saadet Partisi tarafından yapıldığını görüyoruz (Özkan, 2018). Adayların fotoğraf çekiminden afiş, broşür, pankart bastırmaya, sosyal medya ve dijital platformlardaki kampanyalarında mitinglere, kahvehane ziyaretlerine birçok harcama kalemi oluşmaktadır. Türkiye'de alt sınıfların ortalama gelirleri düşünüldüğünde böyle bir kampanya sürecinde dezavantajlı oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Bu da seçilme hakkından tüm toplum gruplarının eşit bir şekilde yararlanamadığını göstermektedir.

5. Sonuç

"Kimler yönetici olmalı?" sorusu siyaset felsefesinin kadim tartışmalarından biridir. Bu soruya, bugüne kadar birçok cevap verildi. Toplumun "ileri" gelenleri mi yoksa toplumun farklı kesimlerinin dâhil olduğu

ve onları temsil eden temsilciler mi yönetici olacak? Bu tartışma ışığında, bu çalışmada Türkiye'de milletvekili adaylığına yönelik kısıtlamaları ve meclisin profilini inceledik. Toplumların, seçme ve seçilme haklarını kazanmaları önemli mücadeleler sonucunda mümkün olsa da temsili demokrasilerin en önemli bileşeni olan yasama organında temsil oranı toplumun genelini yansıtmadığı ve seçilme hakkının eşit olarak kullanılmadığı görülmektedir. Genel oy hakkı elde edilmeden önce toplumda vergi vermeyenler, mülk sahibi olmayanlar, kadınlar, eğitim almayanlar, azınlık gruplar seçme ve seçilme haklarını kullanamıyorlardı. Bu durum temsilci seçme ve yönetim mekanizmalarında toplumun önemli bir çoğunluğunu dışlıyordu. 19. yüzyılda gerçekleşen mücadeleler sonucunda elde edilen genel oy hakkı demokratik toplumların olmazsa olmaz bileşeni haline gelse de günümüzde toplumdaki grupların önemli bir çoğunluğunun yasama meclislerinde temsiliyeti sağlanmamaktadır.

Meclisin profili incelendiğinde, temsile yönelik belirli ayrıcalıklar olduğunu söyleyebiliriz. Milletvekillerinin önemli bir çoğunluğunun erkek, sermaye sahibi veya bürokrat olmaları genel oy hakkı öncesi seçme ve seçilmeye yönelik kısıtlamaları hatırlatmaktadır. Her ne kadar günümüzde anayasal hak olarak seçilme tüm toplumun dahil olabileceği bir süreç olsa da partilerin aday gösterme süreçleri ve sonrasındaki seçim kampanyalarının maliyeti gibi nedenlerle meclis toplumun sadece dar bir kısmını temsil etmektedir. Küresel olarak incelenen çalışmalara benzer şekilde, milletvekillerinin demografik ve sosyal geçmişleri sermaye gruplarının çıkarlarını temsil edecek şekilde oluştuğu görülmektedir. Siyasal partilerin aday tespit süreçleri, aday adaylığının getirdiği mali yük seçilme hakkından tüm toplum gruplarının eşit bir şekilde yararlanamadığını göstermektedir.

Kaynakça

ACE. (t.y.) The Electoral Knowledge Network - Countries. Erişim Adresi: https://aceproject.org/regions-en?set_language=en. Erişim Tarihi: 27.09.2022.

AK Parti. (Ocak 2019). Tüzük. Erişim Adresi: <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>. Erişim Tarihi: 06.02.2022.

Alkan, M. Ö. (2006). Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri. *Anayasa Yargısı*, 22(1), 133-165.

Blondel, J., & Müller-Rommel, F. (2007). Political Elites. İçinde R. J. Dalton & H. Klingemann (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (s. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0044>

Cumhuriyet Gazetesi. (2018, 04). HDP'de aday adaylık şartları açıklandı. *Cumhuriyet Gazetesi*. Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hdpde-aday-adaylik-sartlari-aciklandi-965622> Erişim Tarihi: 20.09.2022.

Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*. Versus Kitap.

Çınar, Ü. O. (2016). *Türkiye'deki siyasi partilerin aday belirleme yöntemlerinin rekabet ve temsiliyet bakımlarından değerlendirilmesi: 2011 ve 2015 genel seçimleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Dahl, R. A. (1961). *Who Governs?: Democracy and Power in the American City* (İkinci Baskı). Yale University Press.

Demirel, A. (2012). *Tek Partinin Yükselişi*. İletişim Yayınları.

Demirel, A., & Durgun, S. (2014). Temsiliyet ve Seçimler. İçinde Y. Taşkın (Ed.), *Siyaset*. İletişim Yayınları.

Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler* (E. Özbudun, Çev.; 2. Baskı). Bilgi Yayınevi.

Ellis, C. M., Horowitz, M. C., & Stam, A. C. (2015). Introducing the LEAD Data Set. *International Interactions*, 41(4), 718-741. <https://doi.org/10.1080/03050629.2015.1016157>

Evrensel Gazetesi. (2018). *Partilerin milletvekilliği aday adaylığı başvuru ücreti belli oldu*. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/351162/partilerin-milletvekilligi-aday-adayligi-basvuru-ureti-belli-oldu> Erişim Tarihi: 21.09.2022.

- Frey, F. W. (1965). *The Turkish political elite*. The MIT Press.
- Gerring, J., Oncel, E., Morrison, K., & Pemstein, D. (2019). Who Rules the World? A Portrait of the Global Leadership Class. *Perspectives on Politics*, 17(4), 1079-1097. <https://doi.org/10.1017/S1537592719000744>
- Hacaloğlu, H. (2018, 04). Milletvekili Aday Adaylığında Cep Yakan Ücretler. *Voice of America*. Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/milletvekili-aday-adayliginda-cep-yakan-ucretler/4367070.html>. Erişim Tarihi: 21.09.2022.
- Hazan, R. Y., & Rahat, G. (2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and their Political Consequences*. Oxford University Press.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Hunter, F. (1969). *Community Power Structure: A Study of Decision Makers*. The University of North Carolina Press.
- Keser, A., Çelik, M., & Ercan, E. (2021). Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Toplumsal Cinsiyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(1), 191-229. <https://doi.org/10.33630/ausbf.822019>
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- McDonagh, E. (2010). It Takes a State: A Policy Feedback Model of Women's Political Representation. *Perspectives on Politics*, 8(1), 69-91. <https://doi.org/10.1017/S1537592709992672>
- Mills, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.). Bilgi Yayınları.
- Örs, B. (2011). Siyasal Temsil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35, 1-22.
- Özkan, N. (2018, Haziran 22). 24 Haziran'ın faturası. *MediaCat*. Erişim Adresi: <https://mediacat.com/24-haziranin-faturası/> Erişim Tarihi: 20.02.2022.
- Ranney, A. (1981). Candidate Selection. İçinde D. Butler (Ed.), *Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections*. AeI Pr.
- Sapiro, V. (1981). Research Frontier Essay: When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. *The American Political Science Review*, 75(3), 701-716. <https://doi.org/10.2307/1960962>
- Sarıbay, A. Y. (2021). *Siyasal Partiler Sosyolojisi*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sayarı, S. (2015). Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri. İçinde S. Sayarı & H. Dikici Bilgin (Ed.), *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*.
- Sayarı, S., & Hasanov, A. (2008). The 2007 Elections and Parliamentary Elites in Turkey: The Emergence of a New Political Class? *Turkish Studies*. <https://doi.org/10.1080/14683840802012108>
- Sayın, A. (2018). CHP'nin milletvekili aday listesi nasıl hazırlandı? *BBC News Türkçe*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44205902>. Erişim Tarihi: 21.09.2022.
- TBMM Başkanlığı. (2018). *27. Dönem TBMM Albümü*. TBMM.
- Vergin, N. (2015). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar* (13. Baskı). Doğan Kitap.